

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1942

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΣΤΑΔΙΟΥ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Α.Π.Κ.Ε.Τ.
ΙΟΥΝΙΟΣ 2006

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΥ ΝΙΤΣΕ

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΥ

ΜΕΡΟΣ Β'

XVII

Τί ἔπρεπε νά συμβῆ μ' αὐτό τὸ χαοτικὸ φύρδην - μίγδην, ποὺ στὴν πρωτόγονη κατάσταση προηγείται τῆς κίνησης, γιὰ ν' ἀντλήσουμε ἀπ' αὐτό, χωρὶς τὴν προσθήκη νέων οὐσιῶν καὶ νέων δυνάμεων, τὸ σημερινὸ κόσμον μὲ τὶς κανονικὲς τροχιὰς τῶν ἀστρῶν, τὶς κανονικὲς μορφὲς τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν ὥρῶν, μὲ τὶς ποικίλες ὁμορφίαι καὶ τὴν τάξη του, μὲ δυὸ λόγια, γιὰ ν' ἀντλήσουμε ἀπὸ τὸ χάος τὸν κόσμον; Ὁ κόσμος αὐτός μόνο ἀπὸ τὴν κίνηση θὰ μποροῦσε νά προέλθῃ, ἀλλ' ἀπὸ μιὰ κίνηση καθωρισμένη καὶ σοφὰ ρυθμισμένη. Αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ κίνηση εἶναι τὸ μέσον τῆς ἐνέργειας τοῦ Νοῦ: Σκοπὸς του θὰ ἦταν ν' ἀποσπᾶσθαι ἀπὸ τὸ συνθετικὸ κρᾶμα τὰ ὅμοια μέρη γιὰ νά τὰ συνενώσῃ, σκοπὸς ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμη πραγματοποιηθῆ, γιὰτὶ ἡ ἀταξία καὶ τὸ μίγμα ἦσαν ἀπειρα ἀπ' τὴν ἀρχή. Ὁ σκοπὸς αὐτός θὰ ἐπιτευχθῆ μὲ μιὰ ἀτελείωτη ἐξέλιξη καὶ δὲν εἶναι δυνατό νά πραγματοποιηθῆ ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ, σὰν ἀπὸ μυθολογικὴ μπαγκέτα. Ἄν ποτὲ συμβῆ, σὲ μέλλον ἀπεριόριστα μακρυνό, ὅλες οἱ ὁμοιες οὐσίαι νά συνενωθοῦν καὶ οἱ ἀδιαίρετες ἀρχέγονες ὄντοτητες νά καταταχθοῦν στὴ σειρά, ἢ μιὰ πλάϊ στὴν ἄλλη, ὅταν τὸ κάθε μόριον ξαναβρῆ τοὺς συντρόφους του καὶ τὴν πατρίδα του, ὅταν ἡ μεγάλη εἰρήνη διαδεχθῆ τὴ μεγάλη διασπορά καὶ τὴ διαίρεση τῶν ὄντοτήτων καὶ δὲν θὰ ὑπάρχει πιά τίποτε τὸ σκόρπιον καὶ τὸ διαιρεμένο, τότε ὁ Νοῦς θὰ ξαναγυρίσῃ στὴν αὐθόρμητὴ του κίνηση καὶ, ἀδιαίρετος ὁ ἴδιος, θὰ διατρέξῃ τὸν κόσμον, κατὰ μᾶζας ἄλλοτε μεγάλες, ἄλλοτε μικρές, ὑπὸ μορφή φυτικῆ ἢ ζωτικῆ πνεύματος, καὶ

θὰ ἐγκατασταθῆ μέσα σὲ μιὰν ἄλλην ὕλη. Γιὰ τὴν ὥρα τὸ ἔργο του δὲν τελείωσεν ἀλλὰ ὁ τρόπος τῆς κίνησης ποὺ ἀνακάλυψε ὁ Νοῦς γιὰ νά τὴν πραγματοποιήσῃ, δείχνει μιὰ θαυμαστὴ προσαρμογὴ στοὺς σκοπούς του, γιὰτὶ τείνει νά ἐκπληρώσῃ τὸ χρέος του ὀλοένα καὶ καλύτερα σὲ κάθε στιγμή. Ἡ κίνηση αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀδιάκοπη περιστροφικὴ καὶ συγκεντρικὴ κίνηση. Ἄρχισε ἀπὸ ἕνα ὁποιοδήποτε σημεῖον τοῦ χαοτικοῦ μίγματος σὰν ἐλαφρῶς περιδίνηση, καὶ ἡ περιστροφικὴ αὐτὴ κίνηση διατρέχει, ὀλοένα καὶ πλατύτερα, ὅλο τὸ ὑπάρχον εἶναι, ἀποσπώντας ἀπὸ κάθε πρᾶγμα τὸ ὅμοιον γιὰ νά τὸ ἐνώσῃ στὸ ὅμοιον. Ἀρχικά, ἡ περιστροφή αὐτὴ, ὅσο προχωρεῖ, συνταιριάζει τὸ πυκνὸ στὸ πυκνόν, τὸ λεπτό στὸ λεπτό, κατόπι, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο, ὅ,τι εἶναι σκοτεινόν, φωτεινόν, ὑγρόν, ξηρὸ ἐνώνεται μὲ τὸ ὅμοιον του. Μὰ πάνω ἀπ' τὶς διάφορες αὐτὲς κατηγορίες, ὑπάρχουν δυὸ εὐρύτερες, ὁ Αἰθήρ, δηλαδή ὅ,τι εἶναι θερμό, καθαρόν, ἐλαφρόν, καὶ ὁ Ἄήρ, ὅ,τι δηλαδή εἶναι ψυχρό, σκοτεινόν, βαρύν, συμπαγές. Ὁ χωρισμὸς τῶν αἰθέριων καὶ ἀερωδῶν μαζῶν δημιουργεῖ ὡς πρώτη συνέπεια τῆς περιστροφῆς αὐτῆς, ποὺ ὀλοένα πλαταίνει, ἀποτέλεσμα ἀνάλογο μὲ τοῦ στροβίλου σὲ λιμνασμένο νερό· τὰ βαρειὰ μέρη παρασύρονται στὸ κέντρο καὶ σωρεύονται τὸ ἕνα μὲ τ' ἄλλο. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο, ὁ κυκλώνας αὐτός ποὺ περιπλανᾶται στὸ ἐσωτερικόν τοῦ χάους ἀποτελεῖται κατὰ τὸ ἐξωτερικόν του μέρος ἀπὸ αἰθέρια, λεπτά, φωτεινά μόρια καὶ κατὰ τὸ ἐσωτερικόν του ἀπὸ νεφελώδη, βαρειὰ καὶ ὑγρά. Καθὼς προχωρεῖ ἡ ἐξέλιξη τούτη, τὸ νερό χωρίζεται ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀερώδη μᾶζα ποὺ συσσωρεύεται στὸ ἐσωτερικόν, κατόπι ἡ γῆ

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ τεῦχος 354 τοῦ Λ' τόμου.

χωρίζεται ἀπ' τὸ νερό· τέλος, μὲ τὴν ἐπίδραση τρομακτικοῦ ψύχους, οἱ βράχοι χωρίζονται ἀπὸ τὴ γῆ. Μερικά, ὅμως, κομμάτια βράχου ἀποσπῶνται ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ ἀπ' τὴ γῆ, ἀπ' τὴ βιαιότητα τῆς περιστροφῆς καὶ σφεντονίζονται στὴν περιοχή τοῦ καυτεροῦ καὶ καθαροῦ αἰθέρα. Ἐκεῖ, φλογιζόμενα ἀπὸ τὸ πύρινο στοιχεῖο καὶ παρασυρόμενα στὴν περιστροφή τοῦ αἰθέρα, πυρακτώνονται· γινόμενα ἥλιος κι' ἄστρα, φωτίζουν καὶ θερμαίνουν τὴ σκοτεινὴ καὶ κρύα γῆ (1).

Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ εἶναι θαυμαστὴ γιὰ τὴν τόλμη καὶ τὴν ἀπλότητά της καὶ δὲν ἔχει τίποτα ἀπ' αὐτὴ τὴ βαρειά κι' ἀνθρωπομορφικὴ τελολογία ποὺ συνδέουν συχνὰ μὲ τ' ὄνομα τοῦ Ἀναξαγόρα. Ὅτι ἀποτελεῖ τὸ μεγαλεῖο καὶ τὸ καύχημά της, εἶναι τὸ ὅτι συνάγει ἀπὸ τὸν κινούμενο κύκλο ὀλόκληρο τὸν κόσμο τοῦ γίνεσθαι, ἐνῶ ὁ Παρμενίδης θεωροῦσε τὸ ἀληθινὸ ὄν σὰ μιὰ σφαῖρα ἀκίνητη καὶ νεκρὴ. Μόλις αὐτὸς ὁ κύκλος πάρῃ ψυχὴ καὶ περιστραφῇ μὲ τὴν ἐνέργεια τοῦ Νοῦ, ἡ τάξις, ἡ κανονικότητα καὶ ἡ ὁμορφιά τοῦ κόσμου γίνονται ἡ φυσικὴ συνέπεια τῆς πρώτης αὐτῆς παρόρμησης. Πόσο ἀδικοῦν τὸν Ἀναξαγόρα ὅταν τὸν κατηγοροῦν γι' αὐτὴ τὴ σοφὴ ἀποχὴ ἀπέναντι τῆς τελολογίας, κι' ὅταν μιλοῦν μὲ περιφρόνηση γιὰ τὸν Νοῦ του, ποὺ τὸν παρομοιάζουν μὲ *deus ex machina* (2). Ἀντίθετα, ὁ Ἀναξαγόρας,

ἀκριβῶς γιὰ τὴν παραμέρισε τόσο τὰ μυθολογικῆς ἢ θεϊστικῆς καταγωγῆς θαυματουργικὰ φαινόμενα, ὅσο καὶ τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ ὀφέλη τῶν ἀνθρώπων, θὰ μπορούσε νὰ ξεστομίσει λόγια τόσο περήφανα καθὼς ἐκεῖνα ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Κάντ στὴ «*Φυσικὴ Ἱστορία τοῦ Οὐρανοῦ*». Δὲν εἶναι ἰδέα ὑπέροχη ν' ἀναγάγῃ αὐτὴ τὴ λαμπρότητα τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἀξιοθαύμαστη ἀκρίβεια τῶν ἀστρικῶν τροχιῶν σὲ μιὰν ἀπλὴ καὶ καθαρὰ μηχανικὴ κίνηση καὶ σὰ σ' ἕναν ἔμψυχο μαθηματικὸ τύπο, τὸ νὰ μὴ προσφύγῃ οὔτε στὶς προθέσεις οὔτε στὴ χειρωνακτικὴ παρέμβαση ἐνὸς θεοῦ-μηχανικοῦ, ἀλλὰ μονάχα σ' ἕνα εἶδος δόνησης, πού, μιὰ καὶ ξαπολύθηκε, συνεχίζεται κατὰ τρόπον ἀναγκαῖο καὶ καθωρισμένο, καὶ πετυχαίνει ἀποτελέσματα ποὺ μοιάζουν μὲ τ' ἀποτελέσματα τῶν πιὸ σοφῶν ὑπολογισμῶν τῆς νόησης καὶ τῆς πιὸ μελετημένης πρακτικῆς ἀντίληψης, ἐνῶ εἶναι ἐντελῶς διάφορα; «Ἀπολαμβάνω τὴν ἡδονή, λέει ὁ Κάντ, νὰ βλέπω νὰ γεννιέται, χωρὶς αὐθαίρετη ἐπινόηση, σύμφωνα μὲ τοὺς γνωστοὺς νόμους τῆς κίνησης, ἕνα καλὰ ρυθμισμένο σύνολο, ποὺ μοιάζει τόσο μὲ τὸ δικό μας σύμπαν, ποὺ δὲν μπορῶ νὰ μὴ πιστέψω πὼς εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ σύμπαν. Μοῦ φαίνεται πὼς χωρὶς ἐπηρμένη τόλμη, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πῆ καὶ δῶ, ἀπὸ μιὰν ὀρισμένην ἀποψη: «Δώστε μου τὴν ὕλη καὶ θὰ σὰς φτιάσω ἕναν κόσμο!».

XVIII

Κι' ἂν ἀκόμη παραδεχθοῦμε πὼς ὀρθὰ βγήκε αὐτὸ τὸ ἀρχέγονο μῖγμα, εἶναι φανερό πὼς ἡ γενικὴ αὐτὴ διαγραφή τῆς σύνθεσης τοῦ σύμπαντος ὑποκινεῖ ὀρισμένες ἀντιρρήσεις ἀπὸ μηχανικὴ ἀποψη. Πραγματικά, κι' ἂν ἀκόμη τὸ πνεῦμα δημιουργεῖ μιὰ περιστροφικὴ κίνηση σ' ὀρισμένο σημεῖο, εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ φαντασθοῦμε τίς συνέπειές της, ὅταν μάλιστα εἶναι ἀπεριόριστες καὶ μεταδίδουν τὴ δόνηση σιγά-σιγά σ' ὅλες τίς ὑπάρχουσες μάζες. Θὰ προϋποθέταμε ἀπὸ πρὶν ὅτι τὸ βάρος ὅλης τῆς ὑπόλοιπης ὕλης θὰ κατασάκιζε αὐτὴ τὴν ἀδύναμη περιστροφικὴ

κίνηση· γιὰ νὰ μὴ συμβῆ τίποτα, θὰ πρέπει ὁ κινητήριος Νοῦς νὰ παρέμβῃ ξαφνικά, μὲ τρομακτικὴ δύναμη κι' ὅπωςδήποτε ἀρκετὰ σύντομα γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ὀνομάσουμε αὐτὴ τὴν κίνηση: δίνη. Κ' ἐπειδὴ πρέπει ἡ δίνη αὐτὴ νὰ εἶναι ἀπεριόριστα δυνατὴ γιὰ νὰ μὴ παρακωλυθῇ ἀπὸ τὸ ἀπειρο διάστημα ποὺ τὴν τσακίζει μὲ τὸ βάρος του, πρέπει ἐπίσης νὰ εἶναι καὶ ἀπεριόριστα ταχεῖα, γιὰ τὴν ἡ δύναμη δὲν μπορεῖ νὰ ἐμφανισθῇ στὴν ἀρχὴ παρὰ μὲ τὴν ταχύτητα. Ἀντίθετα, ὅσο οἱ ὀμόκεντροι κρῖκοι εὐρύνονται, τόσο βραδύτερη θὰ εἶναι καὶ ἡ κίνηση· ἂν ἡ κίνηση τούτη μπορούσε μιὰ μέρα νὰ φτάσῃ τὸ τέρμα τῆς ἀπεριόριστης παγκόσμιας ἔκτασης, θὰ πρεπε νὰ μὴν ἔχει παρὰ ἀπεριόριστα μικρὴ δονητικὴ ταχύτητα. Ἀντίστροφα, ἂν φανταζόμαστε τὴν κίνηση ὡς ἀπεριόριστα μεγάλη, δηλαδὴ ἀπεριόριστα ταχεῖα ἀπὸ τὴν πρώτην-πρώτην ἀρχὴ της, θὰ πρέπει ἐπίσης κι' ὁ ἀρχέγονος κύκλος νὰ εἶναι ἀπεριόριστα μικρός. Ἐχομε ἔτσι ἀπὸ ξαρχῆς ἕνα αὐτοπεριστροφόμενο σημεῖο, μ' ἕνα ἀπεριόριστα μικρὸ ὕλικὸ περιεχόμενο. Τὸ σημεῖο ὅμως αὐτὸ δὲ θὰ ἐξηγοῦσε τὴ συνέχεια τῆς κίνησης, θὰ ἦταν μάλιστα δυ-

(1) «... κινήσεως δὲ μετέχειν τὰ πάντα ὑπὸ τοῦ νοῦ κινούμενα συνελθεῖν τε τὰ ὅμοια· καὶ τὰ μὲν κατὰ τὸν οὐρανὸν κεκοσμηθῆσαι ὑπὸ τῆς ἐγκυκλίου κινήσεως. Τὸ μὲν οὖν πυκνὸν καὶ ὑγρὸν καὶ τὸ σκοτεινὸν καὶ ψυχρὸν καὶ πάντα τὰ βαρῆα συνελθεῖν ἐπὶ τὸ μέσον, ἐξ ὧν παγέντων τὴν γῆν ὑποστήνοι· τὰ δ' ἀντικείμενα τούτοις τὸ θερμὸν καὶ τὸ λαμπρὸν καὶ τὸ ξηρὸν καὶ τὸ κοῦφον εἰς τὸ πρόσω τοῦ αἰθέρος ὀρμησαι.» — «ἥλιον δὲ καὶ σελήνην καὶ πάντα τὰ ἄστρα λίθους εἶναι ἐμπύρους συμπεριληφθέντας ὑπὸ τῆς αἰθέρος περιφορᾶς.» Ἱππολ. Ἀναίρ. 1, 8, 1. Καὶ «τὸ μὲν πυκνὸν καὶ διερὸν καὶ ψυχρὸν καὶ τὸ ζοφερὸν ἐνθάδε συνεχώρησεν, ἐνθα νῦν (ἡ γῆ), τὸ δὲ ἀραιὸν καὶ τὸ θερμὸν καὶ τὸ ξηρὸν ἐξεχώρησεν εἰς τὰ πρόσω τοῦ αἰθέρος.» Ἀναξ. Β. 15 (320,11). (Π.τ.Μ.)

(2) Ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ.

νατὸ νὰ φαντασθοῦμε ὅλα τὰ σημεῖα τῆς ἀρχέγονης μάζας νὰ περιστρέφονται γύρω ἀπ' τὸν ἑαυτὸ τους, ἀφίνοντας ὅλη τὴ μάζα ἀκίνητη κι' ἀδιαφοροποίητη. Ἀντίθετα, στὴν περίπτωση ποὺ τὸ ἀπεριόριστο μικρὸ ὕλικὸ αὐτὸ σημεῖο θὰ παραλαμβάνονταν καὶ θὰ παρασύρονταν ἀπ' τὸ Νοῦ, δὲ θὰ ἦταν πιά δυνατὸ νὰ περιστραφῆ γύρω ἀπ' τὸν ἑαυτὸ του, ἀλλὰ θὰ διέγραφε ἕναν εὐρύτερο περιφερικὸ κύκλο, θ' ἀρκοῦσε σχεδὸν νὰ δονήσῃ, νὰ κινήσῃ, νὰ σφεντονίσῃ, νὰ κἀνῃ ν' ἀναπηδήσουν ἄλλα

ὕλικὰ σημεῖα, καὶ νὰ ὑποκινήσῃ σιγὰ-σιγὰ μιὰ κινητικὴ καὶ μεταδοτικὴ ταραχὴ, ποὺ θὰ εἶχε ὡς πρώτη συνέπεια τὸ χωρισμὸ τῶν ἀερῶδων ἀπὸ τὶς αἰθέριες μάζες. Ὅπως ἡ πρωτοβουλία τῆς κίνησης εἶναι, ἡ ἴδια, μιὰ αὐθαίρετη πράξις τοῦ Νοῦ, καὶ ὁ τρόπος τῆς πρωτοβουλίας αὐτῆς εἶναι ἐπίσης μιὰ νοητικὴ αὐθαιρεσία, ἐφ' ὅσον ἡ πρώτη κίνηση περιγράφει ἕναν κύκλο ποὺ ἡ ἀχτίνα του ἐκλέγεται αὐθαίρετα ὡς περισσότερο ἐκτεταμένη ἀπὸ ἕνα σημεῖο.

XIX

Τὸ δίχως ἄλλο θὰ μπορούσε κανεὶς ἐδῶ νὰ διερωτηθῆ γιατί ὁ Νοῦς εἶχε αὐτὴ τὴν ξαφνικὴν ἰδέαν νὰ προσκόψῃ σ' ἕνα ὕλικὸ σημεῖο, ποὺ αὐθαίρετα διάλεξε ἀνάμεσα στὸν μεγάλον αὐτὸν ἀριθμὸ τῶν σημείων, γιὰ νὰ τοῦ μεταδώσῃ αὐτὸν τὸν περιδινόμενον χορὸ, καὶ γιατί ἡ ἰδέα αὐτὴ δὲν τοῦ ἦρθε νωρίτερα. Ὁ Ἀναξαγόρας θ' ἀπαντοῦσε σ' αὐτό: «ἔχει τὸ προνόμιον τῆς αὐθαιρεσίας, ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς πρωτοβουλίας, δὲν ἐξαρτᾶται παρ' ἀπ' τὸν ἑαυτὸ του, ἐνῶ τὰ πάντα διέπονται ἐκ τῶν ἔξω. Δὲν ἐξαναγκάζεται σὲ κανένα καθῆκον, συνεπῶς καὶ σὲ κανένα σκοπὸ ἂν ἐξαπέλυσε αὐτὴ τὴν κίνηση, κι' ἂν ὥρισε στὸν ἑαυτὸ του ἕνα σκοπὸ, αὐτὸ δὲν ἦταν—ἡ ἀπάντησις εἶναι δύσκολη κι' ὁ Ἡράκλειτος θὰ τὴν συμπλήρωνε—παρὰ παιγνίδι».

Φαίνεται πῶς τέτοια ἦταν πάντα ἡ τελικὴ ἀπάντησις ἢ ἡ λύσις ποὺ οἱ Ἕλληνες εἶχανε πρόχειρη στὰ χεῖλη. Τὸ Πνεῦμα, κατὰ τὸν Ἀναξαγόρα, εἶν' ἕνας καλλιτέχνης, εἶναι ἡ παντοδύναμη μεγαλοφυΐα τῆς μηχανῆς καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ποὺ πλάθει μὲ τ' ἀπλούστερα μέσα τοὺς μεγαλειωδέστερους τύπους, κ' ἕνα εἶδος κινούμενης ἀρχιτεκτονικῆς, ἀλλὰ πάντα μ' αὐτὴ τὴν ἄλογη αὐθαιρεσία ποὺ ἀποτελεῖ τὸ βάθος τῆς καλλιτεχνικῆς ἰδιοσυγκρασίας. Φαίνεται πῶς ὁ Ἀναξαγόρας σκέπτεται τὸν Φειδία καὶ μπροστὰ σ' αὐτὸ τὸ καταπληκτικὸ καλλιτεχνίωμα, τὸν κόσμον, διακηρύσσει, ὡς νὰ στεκόταν μπροστὰ στὸν Παρθενῶνα: «Τὸ γίνεσθαι δὲν εἶναι ἕνα φαινόμενο ἠθικὸ, ἀλλὰ αἰσθητικὸ».

Ὁ Ἀριστοτέλης διηγεῖται πῶς ὁ Ἀναξαγόρας, ὅταν τότε ρώτησαν ποιά ἦτανε γι' αὐτὸν ἡ ἀξία τῆς ὑπαρξης, ἀποκρίθηκε: «Ὅτι μοῦ ἐπιτρέπει νὰ παρατηρῶ τὸν οὐρανὸ καὶ τὴν τάξιν τοῦ κόσμου»⁽¹⁾. Πραγματευότανε τὰ φυσικὰ πράγματα μὲ τὸν

ἴδιο σεβασμὸ καὶ μὲ τὸ ἴδιο εὐλαβικὸ δέος, ποὺ δοκιμάζουμε μπροστὰ σ' ἕνα ἀρχαῖο ναό· ἡ διδασκαλία του ἔγινε ἕνα εἶδος λαϊκῆς θρησκείας ποὺ προστατευόταν μὲ τὸ *odi profanum vulgus et arceo*⁽²⁾ καὶ διάλεγε μὲ περίσκεψη τοὺς μαθητὲς του ἀπὸ τὴν ἀνώτερη καὶ εὐγενικώτερη κοινωνία τῶν Ἀθηνῶν. Στὸν κλειστὸ κύκλον τῶν Ἀναξαγορείων τῶν Ἀθηνῶν, ἡ λαϊκὴ μυθολογία δὲν γινόταν ἀνεκτὴ παρὰ σὰν γλῶσσα συμβολικῆ. Ὅλοι οἱ μῦθοι, ὅλοι οἱ θεοί, ὅλοι οἱ ἥρωες περνοῦσαν γιὰ ἱερογλυφικὰ μιᾶς φυσιολογικῆς θεωρίας, κι' αὐτὴ ἀκόμη ἡ ὁμηρικὴ ἐποποιΐα δὲν μπορούσε νὰ ἦτανε πιά παρὰ ὁ ἱερὸς ὕμνος ποὺ τραγουδοῦσε τὴ δύναμιν τοῦ Νοῦ καὶ τοὺς ἀγῶνες καὶ τοὺς νόμους τῆς φύσεως⁽³⁾. Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ, ἕνας λόγος ἀπ' τὴν κοινωνία τούτη τῶν ἐλεύθερων κι' ἀνώτερων πνευμάτων ἔφτανε ἴσαμε τὸ λαό, καὶ κυρίως ὁ μέγας Εὐριπίδης, πάντα τολμηρὸς καὶ νεωτεριστῆς, τολμοῦσε νὰ λέει μεγαλόφωνα, κάτω ἀπὸ τὴν τραγικὴν μάσκα, πράγματα ποὺ εἰσχωροῦσαν σὰ βέλη στὸ πνεῦμα τῆς μάζας κι' ἀπ' τὰ ὅποια λυτρωνόταν μόνο μ' εὐτράπελες καρικατοῦρες καὶ καραγκιοζίστικες παρωδίες.

Ὁ μεγαλύτερος ὁμοίως ἀπ' τοὺς Ἀναξαγορείους, ὁ ἰσχυρότερος καὶ μεγαλοπρεπέστερος ἀνάμεσα σ' ὅλους, ἦταν ὁ Περικλῆς, καὶ γι' αὐτὸν μαρτυρεῖ ὁ Πλάτωνας πῶς μονάχα ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀναξαγόρα ἔδωσε στὸ πνεῦμα του τὸ τολμηρὸ τῆς πέταγμα. Ὅταν παρουσιαζότανε στὸ κοινὸ γιὰ νὰ μιλήσῃ στὸ πλῆθος, ἰσόμοιος, στὴν ἀκίνητη κι' αὐστηρὴν ὁμορφιά του, μὲ μαρμαρένιο θεὸ τοῦ Ὀλύμπου, ἐπιβλητικὸς, φορώντας τὸν μανδύα του χωρὶς οὔτε μιὰ πτυχὴ του νὰ ζαρώνει, ἀνάλλαχτος στὸ πρόσωπο, χωρὶς χαμόγελο, μὲ τὸν ἴδιο πάντα τόνον φωνῆς, καὶ μιλοῦσε ὄχι βέβαια ὅπως ὁ Δημοσθένης, ἀλλὰ σὰν Περικλῆς ποὺ ἦταν, βροντώντας κι' ἀστρά-

(1) «... τὸν μὲν οὖν Ἀναξαγόραν φασιν ἀποκρίνασθαι πρὸς τινὰ διαποροῦντα τοιαύτ' ἄττα καὶ διερωτῶντα, τίνος ἕνεκ' ἂν τις ἔλοιτο γενέσθαι μᾶλλον ἢ μὴ γενέσθαι, « τοῦ » φάναι « θεωρῆσαι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν περὶ τὸν ὅλον κόσμον τάξιν ». Ἀριστ. (Ἡθ. Νικομ.) Εὐδήμ. Ἡθ. Α. 4. 1215, 6 Αὐτόθ. 1216, 11 (Π. τ. Μ.).

(2) « Μισῶ τὸν χυδαῖο βέβηλον καὶ τὸν ἀποδιώχνω » (Ὁρατίου, Ὠδαί, III, 1. 1.) (Σ. τ. Μ.).
(3) Ἑλληνικά στὸ κείμενο. (Σ. τ. Μ.).

φτοντας, ἐκμηδενίζοντας κι' ἀνυψώνοντας διαδοχικὰ τὸν ἀκροατὴ, φαινότανε νὰ εἶναι ἡ συνοπτικὴ ἀποτύπωση τοῦ κόσμου τοῦ Ἀναξαγόρα, ἡ εἰκόνα τοῦ Νοῦ ποῦ ἐφτιασε γιὰ τὸν ἑαυτό του τὴν ὠραιότερη καὶ τὴν πιὸ ἀξιά του κατοικία, ἡ ἀνθρώπινη ἐνσάρκωση τῆς οἰκοδομητικῆς, κινητήριας, ἀναλυτικῆς, διαπεραστικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς, συνεπῶς ἀπροσδιόριστης δύναμης τοῦ πνεύματος. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀναξαγόρας εἶπε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ λογικώτερο ὄν ἢ ὅτι θάπρεπε νὰ εἶναι φορέας μεγαλύτερου ποσοῦ πνεύματος ἀπὸ τ' ἄλλα ὄντα, γι' αὐτὸ καὶ μόνον τὸ λόγο, ὅτι κατέχει τὰ θαυμάσια αὐτὰ ὄργανα, τὰ χέρια⁽¹⁾ κατέληγε, λοιπὸν, στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Νοῦς, ἀνάλογα μὲ τὴν ἔκταση ἢ τὸν ὄγκο ποῦ καταλαμβάνει σ' ἓνα ὑλικὸ σῶμα, κατασκευάζει, στὴν ὕλη αὐτή, ὄργανα ἀνταποκρινόμενα στὸν ποσοτικὸ του βαθμὸ, ὠραιότερα συνεπῶς καὶ καλύτερα προσαρμοσμένα στὸ σκοπὸ τους, ὅταν ὁ Νοῦς ἐμφανίζεται σὲ μεγαλύτερη ἔκταση. Καὶ καθὼς ἡ θαυμαστότερη κι' ἀποτελεσματικώτερη πράξη τοῦ Νοῦ ἐπρεπε νὰ ἦταν αὐτὴ ἡ ἀρχέγονη περιστροφικὴ κίνηση, ὅταν τὸ πνεῦμα ἦταν ἀκόμη ἀδιαίρετο καὶ συγκεντρωμένο στὸν ἑαυτό του, ἔτσι καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς εὐγλωττίας τοῦ Περικλῆ θὰ φαινόταν συχνὰ στὸν Ἀναξαγόρα ποῦ τὸν ἄκουγε, ὡς τὸ σύμβολο τῆς πρωτόγονης αὐτῆς περιστροφικῆς κίνησης, γιὰτὶ διαισθανότανε σ' αὐτὴν μιὰ δίνη σκέψεων μὲ τρομαχτικὴ δύναμη, τῆς ὁποίας ὅμως ἡ καλὰ ὀργανωμένη κίνηση κυρίευσεν σιγὰ-σιγὰ τοὺς κοντινοὺς ἢ μακρινοὺς ἀκροατῆς, τοὺς παρέσυρε, καὶ στὸ τέλος τοῦ λόγου, τακτοποιοῦσε ὀλόκληρο τὸ λαὸν σ' ἓνα ὀργανωμένο σύνολο.

Οἱ φιλόσοφοι ποῦ ἀκολούθησαν, ἔκριναν παράδοξο καὶ σχεδὸν ἀσύγγνωστο τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Ἀναξαγόρας μεταχειριζότανε τὸ Νοῦ γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὸ σύμπαν. Φρονοῦσαν πῶς εἶχε ἀνακαλύψει ἓνα θαυμάσιο ὄργανο χωρὶς νὰ τὸ καλοκαταλάβῃ, καὶ προσπάθησαν νὰ ἐπανορθώσουν τίς παραλείψεις τοῦ ἐφευρέτη. Δὲν κατάλαβαν δηλαδὴ τὴν ἔννοια τῆς παραχώρησης τοῦ Ἀναξαγόρα, ποῦ ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὸ ἀγνότερο πνεῦμα τῆς μεθόδου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, θέτει σὲ κάθε περίπτωση καὶ πρώτιστα τὸ πρόβλημα τῆς *causa efficiens*⁽²⁾ κι' ὄχι τῆς *causa finalis*⁽³⁾ τῶν πραγμάτων. Ὁ Ἀναξαγόρας δὲν ἐπικα-

λεῖται τὸ Νοῦ γιὰ ν' ἀποκριθῇ σ' αὐτὸ τὸ εἰδικὸ ἐρώτημα: «Γιὰ ποιὸ λόγο ὑπάρχει κίνηση καὶ κίνηση κανονικῆ;» Ὁμοίως ὁ Πλάτωνας τὸν μέμφεται ὅτι δὲν ἔχει καταδείξει, ὅπως θάπρεπε νὰ εἶχε κάνει, ὅτι κάθε πρᾶγμα, κατὰ τὸν τρόπο τὸ δικό του καὶ στὸν τόπο ποῦ τοῦ προσήκει, βρίσκεται στὴν ὠραιότερη, τὴν καλύτερη καὶ τὴν περισσότερο ἀρμόζουσα κατάσταση⁽⁴⁾. Ὁμοίως ὁ Ἀναξαγόρας δὲ θὰ τολμοῦσε νὰ τὸ βεβαιώσῃ σὲ καμμιά εἰδικὴ περίπτωση γι' αὐτόν, ὁ πραγματικὸς αὐτὸς κόσμος δὲν ἦτανε κανὸν ὁ καλύτερος ποῦ θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ, γιὰτὶ ἔβλεπε τὰ πράγματα νὰ γεννιῶνται τὰ μὲν ἀπὸ τὰ δέ ὁ χωρισμὸς τῶν οὐσιῶν διὰ τοῦ Νοῦ δὲν τοῦ φαινόταν συμπληρωμένος καὶ περατωμένος οὔτε στὸ ἀκρότατο τοῦ παγκόσμιου ὑλικοῦ διαστήματος, οὔτε στὰ μεμονωμένα ὄντα. Ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ γνωρίσῃ εὑρίσκει τὴν ἱκανοποίησή της στ' ὅτι εἶχε ἀνακαλύψει μιὰ κίνηση ποῦ μόνη ἢ διάρκειά της ἀντλεῖ ἀπὸ ἓνα ὀλότελα χαστικὸ φύρδην μίγδην μιὰ φανερὴ τάξη, καὶ ἀπόφευγε μ' ἐπιμέλεια νὰ διερωτηθῇ γιὰ τὴ σκόπιμη αἰτία τῆς κίνησης αὐτῆς. Πραγματικά, ἂν ὁ Νοῦς εἶχε νὰ ἐκπληρώσῃ μὲ τὴν κίνηση ἓνα σκοπὸ, ἀναγκαῖο καθ' ἑαυτόν, δὲ θὰ εἶχε πιά τὴν ἐλευθερίαν ν' ἀρχίσῃ τὴν κίνησή της σὲ μιὰ στιγμή τῆς δικῆς του ἐκλογῆς. Ἐφ' ὅσον εἶναι αἰώνιος, θάπρεπε νὰ ἐξαρτᾶται αἰώνια ἀπ' αὐτὸ τὸ σκοπὸ, καὶ στὴν περίπτωση τούτη ἡ κίνηση δὲ θάλειπε σὲ καμμιά στιγμή θὰ ἦτανε μάλιστα ἀπαγορευμένο νὰ σκεφθῇ κανεὶς λογικὰ ὅτι ἡ κίνηση εἶχε κάποια ἀρχή, πρᾶγμα ποῦ θὰ καθιστοῦσε ἐξ ἄλλου ἀδύνατη τὴν ἰδέαν τοῦ ἀρχέγονου χάους, ποῦ ἀποτελεῖ τὴν βάση ὀλόκληρης τῆς κοσμολογίας τοῦ Ἀναξαγόρα. Γιὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τέτοιες δυσχέρειες, ποῦ δημιουργεῖ ἡ τελολογία, ὁ Ἀναξαγόρας ἀναγκάσθηκε νὰ βεβαιώσῃ καὶ νὰ ὑπογραμμίσῃ μὲ ἐξαιρετικὴ

(1) ἄλλ' ἀκούσας μὲν ποτε ἐκ βιβλίου τινός, ὡς ἔφη, Ἀναξαγόρου ἀναγιγνώσκοντος καὶ λέγοντος, ὡς ἄρα νοῦς ἐστὶν ὁ διακοσμῶν τε καὶ πάντων αἴτιος, ταύτη δὴ τῇ αἰτίᾳ ἦσθην καὶ ἐδοξέ μοι τρόπον τινὰ εἶ ἔχειν τὸ τὸν νοῦν εἶναι πάντων αἴτιον καὶ ἡγήσαμην, εἰ τοῦθ' οὕτως ἔχειν, τὸν γε νοῦν κοσμοῦντα πάντα κοσμεῖν καὶ ἕκαστον τιθέναι ταύτη ὅπη ἂν βέλτιστα ἔχη... εὐρηκέναι ὤμην διδάσκαλον τῆς αἰτίας περὶ τῶν κατὰ νοῦν ἑμαυτῶ τὸν Ἀναξαγόραν καὶ μοι φράσειν πρῶτον μὲν πότερον ἢ γῆ πλατεῖά ἐστὶν ἢ στρογγύλη, ἐπειδὴ δὲ φράσειεν, ἐπεκδιηγῆσθαι τὴν αἰτίαν καὶ τὴν ἀνάγκην, λέγοντα τὸ ἄμεινον καὶ ὅτι αὐτὴν ἄμεινον ἦν τοιαύτην εἶναι... ἀλλὰ πάνυ σπουδῆ λαβὼν τὰς βίβλους ὡς τάχιστα οἶός τ' ἦ ἀνεγίνωσκον, ἴν' ὡς τάχιστα εἰδείην τὸ βέλτιστον καὶ τὸ χεῖρον. ἀπὸ δὲ θαυμαστῆς ἐλπίδος, ὡ ἑταῖρε, ἐρχόμενον φερόμενος, ἐπειδὴ προῖων καὶ ἀναγιγνώσκων ὄρω ἄνδρα τῷ μὲν νῶ οὐδὲν χρώμενον οὐδέ τινας αἰτίας ἐπαιτιώμενον εἰς τὸ διακοσμεῖν τὰ πράγματα, ἀέρας δὲ καὶ αἰθέρας καὶ ὕδατα αἰτιώμενον καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ἄτοπα. (Πλάτ. Φαίδ. 97, 98) Πρβ.: καὶ Ἀριστ. Μεταφ. Α. 4. 985, 18: «Ἄν τε γὰρ μηχανῆ χρητῆται τῷ νῶ πρὸς τὴν κοσμοποιῖαν καὶ ὅταν ἀπορήσῃ διὰ τίν' αἰτίαν ἐξ ἀνάγκης ἐστί, τότε παρέλκει αὐτόν, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις πάντα μᾶλλον αἰτιᾶται τῶν γιγνομένων ἢ νοῦν.» (Π.τ.Μ.).

(1) «Ἀναξαγόρας μὲν οὖν φησι διὰ τὸ χεῖρας ἔχειν φρονιμώτατον εἶναι τῶν ζῴων ἀνθρώπων· εὐλογον δὲ διὰ τὸ φρονιμώτατον εἶναι χεῖρας λαμβάνειν· αἱ μὲν γὰρ χεῖρες ὄργανόν εἰσιν, ἢ δὲ φύσις αἰεὶ διανέμει καθάπερ ἄνθρωπος φρόνιμος ἕκαστον τῷ δυναμένῳ χρῆσθαι.» Ἀριστ.: «Περὶ Ζῴων μορίων» Δ. 10. 687, 7. (Π.τ.Μ.).

(2) Ἐνεργὸς αἰτία. (Διὰτὶ ἐν πρᾶγμα ὑπάρχει.) (Σ.τ.Μ.).

(3) Τελικὴ αἰτία. (Πρὸς ποῖον σκοπὸν ἐν πρᾶγμα ὑπάρχει.) (Σ.τ.Μ.).

ένεργητικότητα ότι το πνεῦμα ἐνεργεῖ ἐλεύθερα ὅλες οἱ πράξεις του, ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ πρώτη κίνηση, εἶναι ἐνέργειες τῆς «ἐλεύθερης βούλησής» του (1), ἐνῶ, ἐξ ἄλλου, ὁ ὑπόλοιπος κόσμος προσαρμόζεται σὲ μιὰν αὐστηρὴν πειθαρχία πού εἶναι μιὰ πειθαρχία μηχανικὴ ἀπ' τὴν ἀρχέγονη τούτη στιγμή. Ἀλλὰ τὴν ἀπόλυτην αὐτὴν ἐλεύθερη βούληση δὲ μπορεῖ νὰ τὴ νοήση κανεὶς παρὰ χωρὶς σκοπό, σχεδὸν σὰν παιγνίδι παιδιοῦ ἢ σὰν παιγνίδι τοῦ ἐνστικτοῦ τοῦ καλλιτέχνη. Ἄδικα ἀποδίδουν στὸν Ἀναξαγόρα τὴ συνηθισμένη στοὺς θεολόγους σύγχυση, πού, καταθαμπωμένοι ἀπὸ τὴν καταπληκτικὴ ἀκρίβεια τοῦ μηχανισμοῦ αὐτοῦ καὶ τὴ συμφωνία τῶν μερῶν μὲ τὸ ὅλο, κυρίως στὸν ὀργανικὸν κόσμο, ὑποθέτουν ὅτι ἐκεῖνο πού ὑπάρχει γιὰ τὸ

(1) «... ἐδόκει δὲ λέγει, ὁ Ἄν. ὅτε ὁμοῦ πάντων ὄντων χρημάτων καὶ ἡρεμούντων τὸν ἄπειρον πρὸ τοῦ χρόνου βουλήσει ὁ κοσμοποιὸς νοῦς διακρίναι τὰ εἶδη, ἅπερ ὁμοιομερείας καλεῖ, κίνησιν αὐταῖς ἐνεποίησεν. (Σιμπλ. περὶ Ἀστέρων, 1123, 21). (Σ.τ.Μ.)

λογικὸ θὰ ἔχει ἐπίσης εἰσαχθῆ ἀπὸ τὸ λογικὸ καὶ ὅ,τι δὲν κατανοοῦν παρὰ μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς ὑποθετικῆς ἔννοιαις δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ πραγματοποιηθῆ ἀπὸ τὴ φύση παρὰ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ λογισμοῦ καὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς σκοπιμότητος (Σοπενάουερ: «Ὁ κόσμος ὡς βούλησις καὶ ὡς παράστασις», τ. II, Βιβλ. II, κεφ. 26. Περί τῆς Τελλολογίας). Ἀντίθετα, στὸ πνεῦμα τοῦ Ἀναξαγόρα ἡ τάξη καὶ ἡ τέλεια ὀργάνωση τῶν πραγμάτων εἶναι τὸ ἄμεσο ἀποτέλεσμα μιᾶς τυφλῆς καὶ μηχανικῆς κίνησης, καὶ μονάχα γιὰ νὰ μπορέση νὰ δώση τὸ ξεκίνημα στὴν κίνηση τούτη, γιὰ νὰ βγῆ μιὰ καὶ μόνη φορά ἀπὸ τὴ θανάσιμη ἡρεμία τοῦ χάους, παραδέχεται ὁ Ἀναξαγόρας τὸ Νοῦ καὶ τὴν ἐλεύθερη βούλησίν του πού ἀπ' τὸν ἴδιο καὶ μόνον ἐξαρτᾶται. Σ' αὐτὴ τὴν ἐλεύθερη βούληση ἀναγνωρίζει κάποιαν ἀξία, ἀλλὰ σ' αὐτὴ τὴν ἰκανότητά του νὰ μπορεῖ νὰ ἐνεργεῖ ἀπόλυτα, ἀπεριόριστα, χωρὶς νὰ ὑπακούει οὔτε σ' αἰτίες οὔτε σὲ σκοπούς. (X, σ. 9-92)

(Ἀκολουθεῖ)

ΝΕΟΙ ΠΟΙΗΤΑΙ

ΜΟΝΟΣ

Κάποιο τραγοῦδι καρτερεῖ
Ἡ κάποιο βῆμα περιμένει
Τ' ἀμίλητο παλιὸ βιολί
Στὴν κώχη τὴν ἀραχνιασμένη.

Κάποια φωνὴ θὰ καρτερῆ
Ἡ κάποιο χᾶδι θὰ προσμένη
Κι' ἡ δύστυχη καρδιά πού ζῆ
Μόνο ἀργὰ γιὰ νὰ πεθαίνη.

Βῆμα ποτέ! Ποτέ φωνή
Δὲ θ' ἀκουσθοῦν γιὰ πάντα μόνος.
Φτωχὴ καρδιά, παλιὸ βιολί,
Βουβός σ' ἀγκάλιασεν ὁ πόνος.

ΑΛΕΞ. ΚΡΕΣΤΟΒΙΤΣ

